

खैरेनीटार महिला विकास बहुउद्देशीय सहकारी संस्थाले सहभागी
महिलाहरूको सामाजिक र आर्थिक जीवनमा पारेको
प्रभावको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
पृथ्वीनारायण क्याम्पस, समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभागमा
समाजशास्त्र स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आठौं
पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

वेदराज घिमिरे

रोल नं. २०२/०६४

त्रि.वि.दर्ता नं. ६-१-४८-३६६-९९

समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभाग

२०६९

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, मानविकी सङ्काय अन्तर्गत समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभागद्वारा स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आठौँ पत्रको प्रयोजनका लागि मेरो निर्देशन र सुपरिवेक्षणमा वेदराज घिमिरेले **खैरेनीटार महिला विकास बहुउद्देश्य सहकारी संस्थाले सहभागी महिलाहरूको सामाजिक र आर्थिक जीवनमा पारेको प्रभावको अध्ययन** शीर्षकमा यो शोधपत्र तयार पार्नुभएको हो । यो शोधपत्र सम्बन्धी उहाँको कार्यप्रति म सन्तुष्ट छु । प्रस्तुत शोधपत्रलाई आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

(इन्द्रकला बराल)

शोध निर्देशक

समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

मिति : २०६९/११/

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत समाजशास्त्रतर्फको छात्र वेदराज घिमिरेले आठौं पत्रको प्रयोजनको लागि यस विभागमा प्रस्तुत गर्नुभएको खैरेनीटार महिला विकास बहुउद्देश्य सहकारी संस्थाले सहभागी महिलाहरूको सामाजिक र आर्थिक जीवनमा पारेको प्रभावको अध्ययन विषयक शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिबाट स्नातकोत्तर उपाधिको लागि ठहर्‍याइएकाले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

शान्ति भुसाल

उपप्राध्यापक

शोध निर्देशक

डा. लेखनाथ भट्टराई

सहप्राध्यापक

बाह्य परीक्षक

इन्द्रकला बराल

विभागीय प्रमुख

मिति : २०६९/११

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

भाषा सम्पादकबाट सिफारिस गरिएको पत्र

मैले यस शोधपत्र सहकारी संस्थाले महिलाको आर्थिक तथा सामाजिक जीवनमा पारेका प्रभाव (कास्की जिल्ला पोखरा उप-महानगरपालिका वडा नं. ४ स्थित सिद्धिविनायक महिला बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाको एक अध्ययन) मा भाषा सम्पादकको रूपमा रही भाषागत त्रुटिलाई यथासंभव सच्याउने काम गरेको छु। शोधकर्ताको भाषिक सचेतता राम्रो छ।

चूडामणि खनाल

सह-प्राध्यापक

नेपाली विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस

मिति :

कृतज्ञताज्ञापन

यो शोध पत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभाग पृथ्वीनारायण क्याम्पस पोखराका प्राध्यापक इन्द्रकला बरालको निरन्तर अनुशासन, हौसला र प्रोत्साहनको परिणाम हो । यदि उहाँको मूल्यवान सुभाष, मार्गनिर्देशन र नियमित हौसला एवं प्रोत्साहन नभएको भए यो शोधपत्र तयार हुन सक्ने थिएन । उहाँप्रति म आभारी छु र उहाँको सहयोग प्रति ऋण छु । साथै यस विभागका विभागीय प्रमुख श्रीमती शान्ती भुसालज्यूले आवश्यक पर्ने सम्पूर्ण काममा हरपल सहयोग पुऱ्याउनु भएकोमा म उहाँप्रति पनि कृतज्ञ छु ।

यस शोध पत्र कार्यको अध्ययनका लागि क्षेत्रीय पुस्तकालय पृथ्वीनारायण क्याम्पस पोखरा, सहकारी विभाग, केन्द्रीय सहकारी प्रशिक्षण केन्द्र, सहकारी बोर्ड काठमाडौं र सहकारी डिभिजन कार्यालय दमौलीलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु । यदि त्यहाँबाट आवश्यक सहयोग नभएको भए साहित्य समिक्षा गर्ने सामाग्रीहरु प्राप्त हुने थिएनन् त्यसैगरी शोध पत्रको लागि आवश्यक व्यवस्थापन मिलाइदिने मेरी श्रीमति सविता बराल (घिमिरे) लाई धन्यवाद दिन चाहन्छु उनको हौसला विना पनि यो शोध पत्र तयार हुन सक्ने थिएन ।

त्यसैगरी खैरनीटार महिला विकास बहुउद्देश्य सहकारी संस्थाका सदस्यहरु एवं कार्यसमितिलाई आवश्यक सूचना प्रदान गरी सहयोग गर्नु भएकोमा धन्यवाद दिन चाहन्छु । त्यसैगरी मेरा अभिभावकहरुको निरन्तर प्रोत्साहन र हौसलाप्रति म ऋणी छु । साथै कम्प्युटर टाइप गरी सोध पत्र सम्पन्न गर्ने कार्यमा सहयोग गर्ने एभरेष्ट कम्प्युटरलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

यस शोधपत्रमा भएका कमी कमजोरीहरुप्रति म आफू पूर्ण जिम्मेवार छु ।

मिति: २०६९/११/

.....

वेदराज घिमिरे

सोधसार

यस खैरेनीटार महिला विकास बहुउद्देश्य सहकारी संस्थाले विभिन्न शीर्षकमा ऋण लगानी गरी आवद्ध महिला दिदीबहिनीहरूलाई स्वरोजगारको मार्ग प्रशस्त गर्नमा यस सहकारी संस्था सफल भएको छ । यस अध्ययनमा प्राथमिक र द्वितीय स्रोत दुवैबाट आएका तथ्याङ्कहरूको प्रयोग गरिएको छ । सहकारीमा महिला सहभागिता र खैरेनीटार महिला विकास बहुउद्देश्य सहकारीले संलग्न नयाँ शीर्षक भएकोले र सहकारी सम्बन्धी पूर्व अध्ययनको अभावमा द्वितीय तथ्याङ्कको पनि कमी भएकोले यहाँ प्रशस्त रेकर्ड भएका तथ्याङ्कहरूभन्दा मुख्य गरी प्राथमिक तथ्याङ्क र सुचनाहरूको प्रयोग गरिएको छ । साथै यो अध्ययनका निम्न विशिष्ट उद्देश्य रहेका छन् ।

- १) सहकारीको माध्यमबाट महिलाहरूले स्वभाविक रूपमा कस्ता गतिविधिहरू संचालन गरेका छन् तिनीहरूको खोजी गर्नु ।
- २) सहकारीमा आवद्ध भएपछि महिलाहरूको सामाजिक, आर्थिक अवस्थामा पारेको प्रभावको विश्लेषण गर्नु ।
- ३) सहकारीमा आवद्ध भएपछि महिलाहरूको क्षमता अभिवृद्धि र सामाजिक स्थितिमा आएको परिवर्तन विवेचना ।

साथै क्षमता अभिवृद्धि, चेतनामुलक तालिम, गोष्ठी जस्ता कार्यक्रमहरू दिने दिलाउनाले सहभागी महिलाहरूको सहकारीमा आवद्ध हुनुभन्दा पहिलेको अवस्थाभन्दा सहकारीमा आवद्ध भैइसके पछाडीको अवस्थामा आर्थिक तथा सामाजिक रूपमा व्यापक परिवर्तन भएको पाइयो । २-४ जना व्यक्तिहरूको सामु उभिएर बोल्न नसक्ने महिला दिदीबहिनीहरू अहिले निर्धक्क रूपमा आफ्ना भनाइहरू राख्न सक्ने, क सम्मको अक्षर चिन्न नसक्ने महिलाहरू अहिले साधारण लेखपढ गर्न सक्ने र आफ्नो साथमा कति पनि पैसा नहुने महिलाहरू अहिले आफ्ना खातामा बचत जम्मा गर्ने सम्म सफल भएका छन् । यस अध्ययनमा सोधिएका उत्तरदाताहरूको भनाइबाट सहकारी संस्थाले आफूहरूको आर्थिक, सामाजिक तथा क्षमता अभिवृद्धिमा धेरै परिवर्तन भएको कुरा बताएको पाइयो । समाज तथा राष्ट्रको विकासमा महिला तथा पुरुषलाई समान गतिमा लैजानुपर्ने स्थिति देखिएको छ । त्यसैले हाम्रो पितृसत्तात्मक सोच भएको समाजमा महिलाहरूलाई पनि आर्थिक रूपले सवल र सक्षम बनाउन सकेमा मात्र उनीहरूको स्तर माथि उठाउन सकिन्छ । त्यसैले महिलाहरूलाई जुनसुकै आयमूलक कार्यमा सहभागी बनाएर आर्थिक क्षेत्रको विकासमा टेवा पुग्न सक्ने देखिन्छ । स्वतःस्फूर्त रूपमा खोलिएका यस्ता सहकारी संस्थाहरूको विकास गर्नको लागि राज्यले सहभागी महिलाहरूलाई व्यवस्थापकिय सिप जस्ता कार्यमा सहयोग पुऱ्याउनुपर्ने देखिन्छ । यस्ता कार्य गर्न सकेमा मात्र महिलाहरूको आर्थिक, सामाजिक विकासमा सहयोग पुग्न जान्छ ।

विषयसूची

	पृष्ठ
सिफारिस पत्र	क
स्वीकृतिपत्र	ख
भाषा सम्पादकबाट सिफारिस गरिएको पत्र	ग
कृतज्ञताज्ञापन	घ
विषयसूची	ङ
तालिकासूची	भ
चित्रसूची	ज
खण्ड १ : परिचय	१-९
१.१ भूमिका	१
१.२ समस्याको कथन	४
१.३ उद्देश्यहरू	५
१.४ अनुसन्धानको औचित्यता	६
१.५ अध्ययनका सिमा	७
१.६ अवधारणागत संरचना	८
१.७ अध्ययनको संगठन	८
खण्ड २ : साहित्य समिक्षा	१०-२५
२.१ सहकारीको अवधारणा र सैद्धान्तिक पक्ष	१०
२.२ पूर्व अध्ययनको समिक्षा	११
खण्ड ३ : अनुसन्धान विधि	२६-२८
३.१ अध्ययन क्षेत्र छनोटको औचित्य	२६
३.२ अनुसन्धानको ढाँचा	२६
३.३ तथ्याङ्कको प्रकृति र स्रोत	२६
३.४ अनुसन्धानको समग्रता र नमुना	२७
३.५ प्राथमिक तथ्याङ्क संकलनमा प्रयोग भएका विधि तथा नमुनाहरू	२७

खण्ड ४: अध्ययन क्षेत्र र उत्तरदाताहरूको पृष्ठभूमि २९-३७

४.१	अध्ययनको क्षेत्र	२९
४.१.१	खैरेनीटार महिला विकास बहुउद्देश्यीय सहकारी संस्थाको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि	३०
४.२.१	उमेरको आधारमा उत्तरदाता	३२
४.२.२	जातिय आधारमा जनसङ्ख्याको वितरण	३३
४.२.३	धर्मका आधारमा सदस्यहरूको विवरण	३४
४.२.४	बैवाहिक स्थिति	३५
४.२.५	प्रजनन स्थितिको आधारमा सदस्यहरू	३६
४.२.६	शैक्षिक स्थितिका आधारमा उत्तरदाताहरूको विवरण	३७

खण्ड ५: सामाजिक प्रभावको विश्लेषण ३८-५३

५.१	उमेर र शिक्षाको आधारमा सहकारीमा सहभागिता	३८
५.२	सहकारीमा लाग्न प्रेरणा पाउने उत्तरदाताहरू	४१
५.३	सहकारीमा विभिन्न कारणबाट लाग्ने उत्तरदाताहरू	४२
५.४	सहकारीबाट सोचे जस्तो फाइदा लिने र नलिने उत्तरदाताहरू	४३
५.४.१	शिक्षाको आधारमा फाइदा लिने र नलिने उत्तरदाताहरू	४४
५.५	सहकारीमा लागेपछि सिप सिक्ने र नसिक्ने उत्तरदाताहरू	४५
५.६	उमेर र शिक्षाको आधारमा सिप सिक्ने उत्तरदाताहरू	४७
५.७	सहकारीमा लागेपछि फाइदा के के मा भयो भन्ने बहुउत्तर उत्तरदाताहरू	४८
५.८	सहकारीमा संलग्न भएपछि विभिन्न सिप सिक्ने उत्तरदाताहरू	४९
५.९	सिकेको सिपको प्रयोग गर्ने/नगर्ने उत्तरदाताको वर्गीकरण	५०
५.१०	सहकारीका साथीहरूसँग गर्ने अन्तर्क्रिया सम्बन्धमा उत्तरदाताहरू	५१
५.११	सहकारीमा संलग्न भएर राम्रो गरे भन्ने उत्तरदाताहरू	५२
५.१२	सहकारीमा संलग्न भएपछिको उपयोगिता	५३

खण्ड ६ : आर्थिक प्रभावको विश्लेषण**५४-६०**

६.१	सहकारी (बचत तथा ऋण) कार्यक्रमको आर्थिक गतिविधिको विश्लेषण	५४
६.१.१	सहकारीबाट ऋण लिने र नलिने उत्तरदाताहरू	५४
६.१.२	ऋण लिएर व्यवसायमा लगानी गर्ने उत्तरदाताहरू	५५
६.१.३	लगानी गरेको ऋणबाट फाइदा गर्ने उत्तरदाताहरू	५५
६.१.४	खर्चको अवस्था	५७

खण्ड ७ : क्षमता चेतनामा आएको परिवर्तन र स्वभाविक कार्य**६१-६९**

७.१	तालिम लिने र नलिने उत्तरदाताहरू	६१
७.२	विभिन्न तालिम लिने सदस्यहरू	६२
७.३	तालिमको उपयोग	६३
७.४	अन्य तालिमको आवश्यकता	६३
७.५	थप अपेक्षा	६४
७.६	सहकारी संस्थालाई प्रभावकारी बनाउने उपाय बारेको दृष्टिकोण	६५
७.७	आयआर्जन भएको रकमको शैक्षिक उपयोग	६६
७.८	सदस्यहरूले सामाजिक क्षेत्रहरूमा गरेको योगदान	६७
७.९	पारिवारिक निर्णयको स्थिति	६७

खण्ड ८ : सारांश, निष्कर्ष र सुझावहरू**७०-७३**

८.१	सारांश	७०
८.२	अध्ययनबाट देखिएका महत्वपूर्ण तथ्यहरू	७१
८.३	निष्कर्ष	७२
८.४	सुझावहरू	७३

सन्दर्भसूची**अनुसूची**

तालिका सूची

तालिका	शीर्षक	पेज नं.
४.१	उमेरको आधारमा उत्तरदाताहरूको संरचना	३२
४.२	जातिय आधारमा जनसङ्ख्याको वितरण	३३
४.३	धर्मका आधारमा सदस्यहरूको विवरण	३४
४.४	वैवाहिक स्थिति	३५
४.५	प्रजनन स्थितिको आधारमा सदस्यहरूको संरचना	३६
४.६	शैक्षिक स्थितिका आधारमा सदस्यहरूको विवरण	३८
५.१	उमेर र शिक्षाका आधारमा सहकारीमा सहभागीताको संरचना	४०
५.२	उत्तरदाताहरूलाई सहकारीमा लाग्न प्रेरणा दिनेको विवरण	४१
५.३	सहकारीमा विभिन्न कारणबाट लाग्ने उत्तरदाताहरूको विवरण	४२
५.४	सहकारीबाट सोचेजस्तो फाइदा लिने र नलिने उत्तरदाताहरू	४३
५.५	शिक्षाको आधारमा फाइदा लिने र नलिने उत्तरदाताहरू	४५
५.६	सहकारीमा लागेपछि सिप सिक्ने र नसिक्ने उत्तरदाताहरूको वर्गीकरण	४६
५.७	उमेर र शिक्षाको आधारमा सिप सिक्ने उत्तरदाताहरू	४७
५.८	सहकारीमा लागेपछि भएका विभिन्न फाइदा जानकारी	४८
५.९	सहकारीमा संलग्न भएपछि विभिन्न सिप सिक्ने उत्तरदाताहरूको बनावट	४९
५.१०	सिकेको सिपको प्रयोग गर्ने/नगर्ने उत्तरदाताको वर्गीकरण	५०
५.११	सहकारीका साथीसँग गर्ने अर्न्तक्रियाका विषयहरूमा (बहु उत्तरदाताहरू)	५१
५.१२	सहकारीमा संलग्न भएर राम्रो गरे भन्ने उत्तरदाताहरूको वर्गीकरण	५९
५.१३	सहकारीमा संलग्न भएपछिको उपयोगीतामा उत्तरदाताहरूको अनुभवको वर्गीकरण (बहु उत्तरदाताहरू)	५३
६.१	ऋण लिएर व्यवसायमा लगानी गर्ने उत्तरदाताहरूको संरचना	५५
६.२	लगानी गरेको ऋणबाट फाइदा गर्ने उत्तरदाताहरू	५७
६.३	आय आर्जन गरेको रकम विभिन्न क्षेत्रमा खर्च गर्ने उत्तरदाताहरू	५८
७.१	तालिम लिने र नलिने उत्तरदाताहरूको वर्गीकरण	६१
७.२	विभिन्न तालिम लिने उत्तरदाताहरूको बनावट (बहु उत्तरदाताहरू)	६२

७.३	तालिमको उपयोग सम्बन्धमा उत्तरदाताहरूको भनाईको वर्गीकरण	६३
७.४	अन्य तालिमको आवश्यकता सम्बन्धमा उत्तरदाताहरूको मागको अवस्था (बहु-उत्तरदाताहरू)	६३
७.५	थप अपेक्षा सम्बन्धमा उत्तरदाताहरूको रायको वर्गीकरण	६४
७.६	सहकारीलाई प्रभावकारी बनाउन थप सुझाव दिने उत्तरदाताहरूको वर्गीकरण	६५
७.७	छोराछोरीलाई विद्यालयमा पढाउने उत्तरदाताहरूको संरचना	६६
७.८	सहकारी संस्थाका सदस्यहरूले सहयोग तथा अनुदान गरेका क्षेत्रहरू	६७
७.९	पारिवारिक निर्णयमा संलग्न उत्तरदाताहरूको विवरण	६७

चित्रसूची

चित्र	शीर्षक	पेज नं.
४.१	उमेरको आधारमा उत्तरदाताहरूको संरचना	३२
४.२	जातिय आधारमा जनसङ्ख्याको वितरण	३४
४.३	धर्मका आधारमा सदस्यहरूको विवरण	३५
४.४	वैवाहिक स्थिति	३६
४.५	प्रजनन स्थितिको आधारमा सदस्यहरूको संरचना	३७
४.६	शैक्षिक स्थितिका आधारमा सदस्यहरूको विवरण	३८
५.१	उमेर र शिक्षाका आधारमा सहकारीमा सहभागीताको संरचना	४०
५.२	उत्तरदाताहरूलाई सहकारीमा लाग्न प्रेरणा दिनेको विवरण	४१
५.३	सहकारीमा विभिन्न कारणबाट लाग्ने उत्तरदाताहरूको विवरण	४२
५.४	सहकारीबाट सोचेजस्तो फाइदा लिने र नलिने उत्तरदाताहरू	४४
५.५	शिक्षाको आधारमा फाइदा लिने र नलिने उत्तरदाताहरू	४५
५.६	सहकारीमा लागेपछि सिप सिक्ने र नसिक्ने उत्तरदाताहरूका संरचना	४६
५.७	सिप सिक्ने उत्तरदाताहरूको उमेर र शैक्षिक अवस्था	४८
५.८	सहकारीमा संलग्न भएपछि विभिन्न सिप सिक्ने उत्तरदाताहरूको संरचना	४९
५.९	सिप सिकेर त्यसबाट बढी फाइदा लिने उत्तरदाताहरूको संरचना	५१
६.१	ऋण लिएर व्यवसायमा लगानी गर्ने उत्तरदाताहरूको अवस्था	५६
६.२	आयआर्जन गरेको रकम विभिन्न क्षेत्रमा खर्च गर्ने उत्तरदाताहरूको संरचना	५८
७.१	तालिम लिने र नलिने उत्तरदाताहरूको संरचना	६१
७.२	आयआर्जन भएको रकमबाट छोराछोरीलाई विद्यालयमा पढाउने उत्तरदाताहरूको संरचना	६६
७.३	पारिवारिक निर्णयमा संलग्न उत्तरदाताहरूको संरचना	६८